

Kas Eesti kirikuajalugu on olemas?

Ettekanne konverentsil
Eesti ajalooteadus III aastatuhande künnisel
7. jaanuaril 1999

Andres Andresen

Austatud kuulajad, daamid ja härrad,

Käesolev ettekanne peaks otsima vastust küsimusele *kas Eesti kirikuajalugu on olemas?* Alljärgnevalt markeeriksin mõningaid punkte Eesti kirikuajaloo uurimise minevikust, hetkeseisust ja tulevikuperspektiividest.

Eesti- ja Liivimaa kirikuajaloo historiograafia algus ulatub 18. sajandisse. 18. sajandi lõpust kuni tänaseni loodud erialakirjandus on üsna mahukas ja mitmekesine. Kõrgelt hinnatava panuse on siia andnud baltisaksa, rootsi, soome ja eesti teadlased.

Baltisaksa ajalooteaduses kuulus poliitilise ajaloo kõrval hinnatav koht kirikuajaloole. Eesti- ja Liivimaa kirikuajalool oli täita oluline osa baltisaksa identiteedis.

Teistsugune asend on kirikuajalool Eesti rahvusliku ajalooteaduse üldpildis. Siin on kirikuajalugu olnud marginaalsevõitu, pigem kolmandajärgulise tähendusega uurimissuunaks. Oli ju kirik Eestis kuni 1918. aastani härrade kirik, üksikud erandid välja arvatud. Maailmasõdade vahelises Eesti Vabariigis jäid kirik ja religioon nn suurte uurimisülesannete varju.

Nõukogude perioodil kirikuajalooline uurimistöö pidurdus, kuid ametivõimude aktiivsest hoiakust hoolimata siiski päriselt ei vaibunud. Esile tuleks tõsta eelkõige prof Sulev Vahre uurimusi, samuti tema tegevust üliõpilaste suunamisel kirikuajalooliste teemade juurde.

Nõukogude perioodil jätkasid viljakat uurimistööd eesti teadlased paguluses, nende kõrval baltisakslased ja rootslased. Eesti kirikuajaloo uurimine on tõsiselt elavnenu Eesti Vabariigi taastamise järel, mõne viimase aasta jooksul.

Millised on olnud kirikuajaloo uurimise institutsionaalsed eeldused.

Oluliseks sammuks on siin olnud ülikooli usuteaduskonna taastamine. Ülikooli usuteaduskonnas tegeleb Euroopa ja Eesti kirikuajaloo ajaloolise usuteaduse ja ladina keele õppetool. Õppetooli professor on esialgu täitmata. Eesti kirikuajalugu on usuteaduskonnas kohustuslikuks üldaineks. Uurimistööd tehakse siin nii magistri- kui doktoriõppe tasemel.

Kirikuajaloolise uurimistöö teiseks keskuseks Tartu Ülikoolis usuteaduskonna kõrval on Eesti ajaloo õppetool. Siin kirjutavad mitmed magistrandid ja doktorandid väitekirju kirikuajaloolistel teemadel, kaitstud on mitmeid vastavasisulisi magistritöid.

Eesti ajaloo õppetooli järgmise semestri loengukavas on Eesti kirikuajaloo kursus.

Tartu Ülikooli kõrval on Eesti kirikuajalooliste uurimisteemadega tegelevateks keskusteks veel Tallinna Linnaarhiiv ja Eesti Ajalooarhiiv.

1997. a kevadel asutati Eesti Kirikuloo Selts, mille üheks olulisemaks eesmärgiks on kirikuajaloolise uurimistöö edendamine. Eesti Kirikuloo Selts, mis on siiani jäänud seotuks peamiselt Tartu Ülikooli usuteaduskonnaga, on korraldanud mitmesuguseid ettekandekoosolekuid, läinud suvel korraldati kirikuloolise materjali korjamise eesmärgil ekspeditsioon Saaremaale. Ekspeditsioonis osalesid peamiselt ülikooli usuteaduskonna üliõpilased. Seltsi infolehes on avaldatud Eesti kirikuloo jooksvat bibliograafiat, kroonika rubriigis on esitatud olulisemad sündmused, mis nii või teisiti seotud kirikulooaga.

Alates 1996. aastast on kirikuajaloo küsimusi laiemale avalikkusele tutvustatud teaduskonverentsidel.

Avalöögi tegi esinduslik eesti-soome ühiskonverents *Eesti kirikulugu* ülikooli ajaloomuuseumis 1996. a juunis. Kahekümnes ettekandes võeti vaatluse alla nii üksikküsimusi konkreetsetes uurimisvaldkondades kui ka teoreetiliseid probleeme metodoloogia ja historiograafia vallas.

Järgmisel, 1997. aastal, peeti kaks konverentsi kirikuajaloo teemadel, mis oma teaduslikult tasemelt küll jäid veidi alla mainitud eesti-soome ühiskonverentsile.

Järjekordse kirikuajaloo konverentsi korraldamist planeerib Eesti Kirikuloo Selts käesoleva, '99. a kevadel.

Konverentside kõrval on kirikuajaloo temaatikat viimastel aastatel tutvustatud näitustel nii Eesti Rahvusraamatukogus kui ülikooli teaduslikus raamatukogus.

Mõne sõnaga kirikuajalookirjutuse teoreetilise laadi küsimustest.

Kirikuajalookirjutus on ju traditsiooniliselt kuulunud teoloogiliste distsipliinide hulka. Kesk- ja Lääne-Euroopas on viimase paarikümne aasta vältel kiriku, religiooni, teoloogia ja vagaduse ajaloo uurimine nihkunud järjest ulatuslikumalt profaanajaloolaste tööpõllule, seda eelkõige lähtuvalt kultuuri- ja mentaliteediajaloolisest perspektiivist.

Ajalooteadus omakorda on lähenenud ühiskonnateadustele, mis on mõjutanud ka kirikuajaloo uurimist. Peamiste mõjuallikatena tuleks esile tõsta sotsioloogiat ja kultuurantropoloogiat.

Kirikuajaloo uurimisele on seega pühendunud nii usuteadlased kui ajaloolased (mingil määral ka ühiskonnateadlased). Teoloogidel ja ajaloolastel on mõneti erinevad eesmärgised. Kui lähtekoht on erinev, kas siis peaksime tegema vahet lõpptulemusel? Kas me peaksime eraldama usuteadlaste poolt kirjutatud kirikuajalugu ja ajaloolaste kirikuajalugu?

Tahtmata mingil kombel tekitada piiri *meie* ja *nende* vahele arvan, et mingisugune piirjoon on iseenesest kindlasti olemas. See piiririba võib olla kõikuva laiusega, kohati jääda päris märkamatuks, kuid ta on kuskil siiski olemas. Küsimus on lähtealuses: kirikuajalugu kui teoloogiline distsipliin, mis lähtub kirikust ja tema õpetusest kui põhiobjektist ja kirikuajalugu kui nn üldajaloo üks tahke.

On iseasi, kuidas need rõhuasetused konkreetsetes uurimustes silma torkavad või ei torka. Kaasaja Eesti ajaloolaste ja teoloogide vahele mainimisväärset piiri tekkinud ei ole. Selle piiri tekkimise võimalusest tuleb olla teadlik, kuid mõlemapoolses koostöös peaks muidugi üritama seda igati vältida.

Milline peaks olema kirikuajaloo koht lähiaastate Eesti ajalooteaduses.

Eesti kaasaegset ajalooteadust iseloomustab teoreetilise diskussiooni vähesus (et mitte öelda puudumine) ja kontsentreerumine ajaloolaste nõ põhitegevusele ehk siis konkreetsete uurimisülesannete lahendamisele. Nii ei ole laiemalt ega põhjalikumalt arutusel olnud küsimust Eesti ajalooteaduse erinevatest uurimissuundadest ja nende omavahelisest suhestatusest.

Siinkõneleja arvates on mainitud diskussiooni puudumine Eesti ajalooteaduse üks suuremaid kitsaskohti.

See küsimus peaks aktuaalsena päevakorrale tõusma hiljemalt siis, kui hakatakse ette valmistama Eesti ajaloo uue kapitaalse üldkäsitluse väljaandmist. Aga proovime lühidalt vastust otsida küsimusele, millisele kohale peaks asetuma näiteks selles hetkel utoopilises Eesti ajaloo uues üldkäsitluses kirikuajalugu?

Eeskujusid võiks leida mitmesuguseid ja üksmeelele jõudmine ei ole ilmselt lihtne. Tööhüpoteesi korras olgu siinkohal esitatud üks võimalik variant, millist on kasutatud viimastel aastatel Saksamaal ilmunud soliidses paljukõitelises ajaloo üldkäsitluses *Enzyklopädie deutscher Geschichte*. Selle teose sisu on jagatud kuueks suuremaks temaatiliseks alajaotuseks: 1. ühiskond 2. majandus 3. kultuur-argipäev-mentaliteedid 4. religioon ja kirik 5. poliitika-riiklus-seaduskorraldus 6. riikide poliitika-rahvusvahelised suhted.

Millised on Eesti kirikuajaloolise uurimistöö historiograafilised tulemused tänase päeva seisuga?

Teatmeteostena on välja antud mitmesuguseid kirikute ja pastorite leksikone, mis kujutavad endast süstematiseeritud allikmaterjali edasise uurimistöö tarbeks. Leksikonide publitseerimisel olid eelmisel sajandil tegevad Carl Eduard Napiersky, Johann Friedrich Recke ja Hugo Richard Paucker, selle sajandi viimastel aastakümnetel Balti Ajaloo Komisjon.

Eelmisel aastal ilmus Riho Saardi koostatud uus väga vajalik teatmeteos, mis oluliselt kergendab uurijate tööd - Eesti kirikuajaloo bibliograafia, mis on jätkuks Winkelmanni ja Loone/Blumfeldti Eesti ajaloo bibliograafia.

Eesti kirikuajaloo historiograafias leiame hulgaliselt kapitaalseid monograafiaid, autoriteks sellised korüfeed nagu Hermann Bruiningk, Leonid Arbusow juunior, E.O. Kuujo, Alvin Isberg, Guntram Philipp; eestlastest Hans Kruus, Johan Köpp, Rudolf Põldmäe, Voldemar Ilja.

Kuni 19. sajandi usuvahetusliikumiseni hõlmab Eesti kirikuajalugu peaaesjalikult katoliiklust ja luterlust. Uurimistöös on pööratud siiani langenud luterlikule kirikule ja tema erinevatele suundumustele, nagu pietism, vennasteliikumine, teoloogiline ratsionalism. Viimastel aastatel on eesti uurijate poolt hakatud taas rohkem tähelepanu pöörama katoliiklusele.

Enne kui asuda traditsioonilise lõpuküsimuse juurde - kuidas edasi-, oleks kohane meenutada Tartu Ülikooli usuteaduskonna ajaloolise usuteaduse professori Olaf Silla programmilise eesmärgiga artiklit 1930. aasta *Ajaloolises Ajakirjas: Kirikuloole töö sihtjooned Tartu Ülikooli usuteaduskonnas*.

Prof Sild rõhutas tööd kiriklike mälestusmärkide - nii kirjalike kui monumentaalsete mälestusmärkide - inventariseerimisel, registreerimisel ja kopeerimisel, samuti vajadust eestikeelse õppekirjanduse soetamiseks.

Erilise tähelepanu osaliseks said mitmesugused mõõtmistööd kirikuhoonete juures määramaks kindlaks nende orientatsiooni ilmakaarte suhtes.

Prof Silla artikkel on seniajani jäänud ainukeseks sarnaseks seisukohavõtuks kodumaises erialases publitsistikas.

Millised on hetkel kõige sügavamad lüngad meie kirikuajaloolises uurimistöös.

Esmane sedastus on kaugel originaalsusest.

Eesti ajaloo historiograafias puudub süstemaatiline üldkäsitlus Eesti kirikuajaloost tervikuna. Selle kõrval oleks vaja avaldada üldkäsitlusi üksikute suuremate ajalõikude ja teemade kohta.

Vaja on koostada õppevahend Eesti kirikuajaloost kõrgkoolidele.

Embrüonaalses järgus on koguteose Eesti ajaloo historiograafia koostamine, mis tähendab ka vastava kirikuajaloolise osa kirjutamist *in spe*.

Kesk- ja Lääne-Euroopas on kirikuajaloo mitmete aspektide uurimine saanud tänapäeval moeasjaks. Seda eriti varase uusaja ja uusaja perioodil. Eesti ajalooteaduses on kirikuajalugu kui pikka aega tõrjutud uurimissuund sisse võtmas kohta, mida ta väärrib.

Täna tähelepanu eest.